

CETĂȚI DIN LEMN ȘI PĂMÎNT — CENTRE ALE UNOR FORMAȚIUNI STATALE ROMĂNEȘTI ÎN SEC. VI—XI

dr. LUCIAN CHÎTESCU

Rolul fundamental al poporului dac, ca element constitutiv de bază al poporului român, alături de cel latin, reprezentat de romani, este dat, în afara contribuției sale etnice, lingvistice și culturale, de transmiterea directă la români a formei sale specifice de organizare economică și social-politică, obștea sătească teritorială, care-și dovedise viabilitatea și în timpul stăpînirii romane¹. În Dacia cucerită, romanii au înlocuit numai forma superioară de organizare politică, regatul dac, cu una romană, statul sclavagist cu osatură orașenească, dar n-au putut desființa, mai cu seamă la sate, vechea formă de organizare dacică a obștilor teritoriale, care au continuat să existe deopotrivă în Dacia romană și în restul teritoriului dacic, rămas necucerit. După retragerea armatei și a oficialităților romane, organizarea de stat sclavagistă, impusă de cuceritori, a dispărut fără urme de pe pământul dacic, orașele au dispărut și ele, viața s-a ruralizat în întregime iar forma de organizare a întregului popor rămas la nord de Dunăre a redevenit obștea sătească de străveche tradiție dacică: „Continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre, de la geto-daci pînă la fondarea statelor feudale, — sublinia cu justețe P. P. Panaitescu — înseamnă continuitatea poporului român în Dacia ca popor așezat, teritorializat, permanent legat de pămînt“².

Atunci cînd, începînd aproximativ cu anul 300, în părțile de răsărit ale vechii Dacii, își făceau apariția cei dintii migratori germanici (goții), populația daco-romană, aflată în plin proces de definitivare și afirmare a personalității sale ca popor romanic, deosebit de cele ce se nășteau în provinciile vestice ale Imperiului roman, și organizată în obști țărănești libere, a început lupta care a durat peste un mileniu, pentru păstrarea ființei etnice și a civilizației sale, superioare, în fața valurilor succesive ale populațiilor migratoare, aflate pe o treaptă mult inferioară de dezvoltare.

„Barbarii — arăta Nicolae Iorga — n-au gonit pe romanii balcanici acum formați în veacul al III-lea ca și galo-romanii cu o figură distinctă bine determinată din apus“, iar cercetările arheologice au dovedit peste tot conviețuirea migratorilor dominatori și războinici cu populația autohtonă sedentară, agricolă și creștină pe întreaga durată a migrațiilor. Reprezentînd mase războinice ce stăpîneau vaste teritorii, ale căror centre de greutate au fost întotdeauna în afara hotarelor vechii Dacii, populațiile migratoare (goți, huni, gepizi, avari) au exercitat asupra teritoriului românesc o dominație politico-militară periodică și de la distanță și nu una efectivă și de lungă durată. Ceea ce a conservat la români caracterul vechi al strămoșilor lor este faptul că, „în timp ce în Occident religia creștină

cimenta unirea barbarilor cu galo-romanii, cuceritorul străbătea teritoriul nostru fără să exercite nici o influență asupra vieții de stat, asupra obiceiurilor, asupra limbii — nu există în limba română nici măcar un termen de origine gotică —, dimpotrivă, descendentul agricultorilor daci și al țărănilor veniți din Italia rămânea un homo romanus, un român, la fel ca în Alpi, unde romanicul n-a fost niciodată supus unei dominații barbare, sau ca locuitorul *Campaniei*, indisolubil legat ideii și autorității Romei³. Mai departe, Nicolae Iorga adaugă : „Termenul de biserică (basilica) nu s-a putut introduce în regiunile noastre înainte de epoca constantiniană, când cultul creștin a început să fie practicat în biserici, destinate pînă atunci treburilor de justiție și reuniunilor publice. Trebuie ținut seama, de asemenea, de faptul, foarte important, că religia era singura lege și că multă vreme acest termen a fost folosit aproape numai în sensul religios, fiind înlocuit în ceea ce privește dreptul cu *obicei*, *obiceiul pămîntului*, dreptul pămîntului“⁴.

La început, obștile daco-romane și apoi românești erau formate din oameni liberi și aveau conducere colectivă, alcătuită din adunarea „oamenilor buni și bătrîni“. Treptat însă, conducerea multiplă a obștii este preluată de conducători individuali (juzi sau judeci, de la latinescul *judex*). „Magistratul care împărțea dreptatea sub vechiul stejar — arată N. Iorga — și judeca după vechea cutumă nescrisă se numea *jude* (judec). El devine un agent politic după retragerea ordinii imperiale“⁵. Iar pentru cetățeanul de rînd „omul roman, *românul*, vorbind romana (românește)“, pămîntul „era pentru el patria, țara, în aceste sate al căror nume latin este *sata*, semănături, sau *fossata*, teritoriu înconjurat cu șanțuri“⁶.

Pentru mai buna colaborare la cultivarea pămîntului și la creșterea vitelor, apoi, de la o vreme, și pentru satisfacerea unor nevoi de apărare, obștile apropiate, din diferite zone strict delimitate natural, în anumite depresiuni sau pe văile diferitelor riuri, se unesc, alcătuiind *uniuni de obști*, sau „*romanii populare*“, cum numea Nicolae Iorga asocierile de sate românești după căderea Imperiului roman.

Cercetările efectuate pînă acum dovedesc, unanim, că uniunile de obști, care se numeau și *țări* (de la latinescul *terra*), sau județe (de la *jude*), destul de simple ca organizare și înfățișare, dar de caracter feudal, erau alcătuite din așezări (sate) deschise, nefortificate, cu toate că unele erau amplasate în depresiuni delimitate natural sau pe văile diferitelor riuri. „Românii — arată iarăși Nicolae Iorga — nu făceau decît să continue în forme populare vechea viață imperială. Fără îndoială, ei considerau ca șeful lor legitim pe împăratul Romei constantinopolitane... dar din vechea organizare ei n-au păstrat decît deținătorii modești ai unei autorități care se întindea numai asupra unui teritoriu, o *țară*, marcată de limitele înguste ale unei văi“⁷. De la un timp însă, în cadrul uniunilor de obști sau al țărilor apar și așezări fortificate cu șanțuri de apărare și valuri de pămînt, care constituie centre ale acestor formațiuni statale românești⁸. „Centrul grupărilor este *cetatea* neapărat fortificată — afirmă Nicolae Iorga. Tronul stăpînitorilor va fi *scaunul* (scaunum); capitala este *cetatea de scaun*. *Cetățeanul*, opus a tot ceea ce este *străin* (estraneus), trăiește încă prin gîndire în ordinea romană, de care nici o realitate nu-l poate despărți“⁹. Cetatea de la Morești, jud. Mureș, înconjurată cu trei șanțuri de apărare și cu trei valuri de pămînt¹⁰, documentează pentru secolul al VI-lea e.n. centrul celei mai vechi formațiuni statale feudale cunoscută pînă acum pe teritoriul României, realizarea unei lucrări de asemenea amploare implicînd în mod obligatoriu existența unei forte

politice suficiente de puternice care s-o impună și s-o înfăptuiască. Cultura materială unitară, la scara întregului teritoriu, și caracterul evoluat al societății românești în sec. al VI-lea, aflată pe calea dezvoltării economice și politice, justifică existența unei formațiuni statale proprii cu centrul în „cetatea de scaun“, după cum crearea primului Caganat avaric în Panonia și extinderea dominației lui asupra vestului Transilvaniei (Crișana și Banat) explică apariția oarecum timpurie a cetății din lemn și pământ de la Morești. Nici una din populațiile migratoare, aflate în fața democrației militare de la sfârșitul orînduirii comunei primitive, nu cunoșteau asemenea realizări. Locuința lui Atila era situată, potrivit izvorului bizantin, într-un sat și era „înconjurată cu o împrejmuire din lemn pusă de frumusețe, nu pentru întăritură¹¹, iar slavii care pătrund în părțile răsăritene ale României aproximativ după anul 568, nu erau încă organizați nici măcar în obști teritoriale, datorită tocmai caracterul lor migrator. Slavii au cunoscut la poporul român atît forma de organizare a obștilor teritoriale, pe care au preluat-o, cît și formațiunile statale românești, pe care le-au denumit ca atare în limba lor : Vlașca (Țara vlahilor), Romañați (Țara românilor), Vlășia (Pădurea vlahilor) etc., iar sistemul de fortificare îl vor cunoaște și-l vor adopta mai tîrziu, începînd cu secolele VII—VIII¹².

În cadrul structurii sătești unitare, poporul român dezvoltă propriile sale formațiuni statale : din Dobrogea pînă în Crișana și Maramureș și din Banat pînă în Bucovina, sub forma unor țări, cu centre de conducere în una sau mai multe cetăți, centre cu atribuții politico-administrative și militare distincte. Această formă de organizare statală feudală la români se realizează după o concepție originală, care, alimentată și întărită de influența bizantină, presupune autoritate absolută pe un teritoriu delimitat ; de aici și numele de țară, justificat din punct de vedere politico-militar, religios și juridic. Începînd cu sfârșitul secolului al IX-lea, cînd Imperiul bizantin a recunoscut slava ca limbă oficială, alături de greacă și latină, aceasta a fost preluată și de statele românești, însă *numai* pentru organizarea după modelul și canoanele bizantine a cancelariei și a bisericii proprii. Prin intermediul limbii slave de cancelarie și de cult (care era, totuși, o limbă moartă, pe care poporul român n-a vorbit-o și n-a înțeles-o niciodată), unele instituții statale vechi românești, cu denumiri provenind din latină, primesc, începînd cu secolul al X-lea, denumiri slave (judele devine cneaz, ducele — voievod etc.)¹³. Prin întărirea și extinderea formațiunilor statale și prin sporirea obligațiilor lor militare, țara, această veche instituție românească, denumită, începînd cu secolul al X-lea, și voievodat, devine sinonimă cu aceea de stat, iar voievodul devine conducătorul absolut al statului, cu sediul în „cetatea de scaun“. În afara formațiunii statale din secolul al VI-lea, atestată de cetatea de la Morești, cunoaștem, pe cale arheologică sau istorică, alte formațiuni politice românești, menționate sau nu de izvoarele scrise. Pentru secolele VIII—X, definitiv este formațiunea statală dovedită de centrul ei, cetatea din lemn și pământ de la Fundu Hertșii, jud. Botoșani¹⁴. Pentru secolul al X-lea, reprezentative sînt *centrele* din cetățile de la Dăbîca, jud. Cluj, atribuită voievodului Gelu ; de la Biharea, jud. Bihor, atribuită ducelui Menumorut ; de la Cuvin (Keve), jud. Arad, atribuită ducelui Glad. Tot pentru secolul al X-lea, cercetările de la Slon, jud. Prahova, au stabilit *centrul* unui cnezat românesc¹⁵, marcat de trei cetăți (din lemn, cărămidă și apoi piatră), distruse succesiv în sec. IX, X și XI, ultima de către pecenegi. Secolului al XI-lea îi aparțin *centrele* politice din cetățile din lemn și pământ de la Moldove-

nești, jud. Cluj, acel „castrum Turda“¹⁶, Cenad, jud. Timiș, reședința cu grăitor nume romanic, Urbs Morisena, a voievodului Ahtum; Echimăuți, Alcedar și Tarevski, fortificații la vest de Nistru, distruse de pecenegi¹⁷, sau „Cetatea scurtă“, de la Orlat, jud. Sibiu¹⁸. În fine, pentru etapa următoare stau măturie, între altele, cetățile de la Morești, jud. Mureș (secolele XI—XII)¹⁹; Lempeș și Teliu, jud. Brașov (sec. XII)²⁰, sau Proștea Mare, jud. Sibiu (sec. XII—XIII)²¹. Aceste cetăți, la care se pot adăuga și altele, abia depistate sau aflate deja în curs de cercetare, ca cea de la Cluj-Mănăștur de pildă, constituie, indubitabil, *centre* ale unor formațiuni statale românești (cnezate și voievodate), aflate în stadii diferite de organizare dar oricum în plin proces de dezvoltare și de unificare.

La cumpăna mileniilor unu și doi, în jurul anului „o mie“ invazia mongolă din răsărit și expansiunea maghiară din apus au avut consecințe grave asupra procesului de dezvoltare firească a poporului român și a tendinței de unificare a cnezatelor și voievodatelor sale într-un stat unitar, centralizat. Multe așezări și centre statale românești din părțile răsăritene și sudice ale țării noastre își încetează vremelnici existența ca urmare a violentelor atacuri pecenege și a cuceririi mongole, iar cele în interiorul arcului carpatin sînt și ele cucerite suferind distrugerii din partea cuceritorilor maghiari, așa cum o atestă descoperirile arheologice. Potrivit cronicii maghiare și a altor izvoare în Transilvania, la sosirea ungarilor existau șapte cetăți feudale românești care au opus o rezistență eroică expansiunii maghiare. În zonele deluroase și muntoase ale Carpaților însă, în care în momentele de restriște ale istoriei au locuit și luptat și strămoșii săi geto-dacii și în care străinii cuceritori n-au pătruns niciodată, societatea românească a putut evolua pe calea feudalismului propriu, înălțînd pe mai departe fortificații și monumente specifice, cneziale și voievodale, și impunînd ridicarea unor conducători de care cuceritorii străini au fost nevoiți să țină seama. La Orlat, jud. Sibiu, au fost cercetate două cetăți, una din lemn și pămînt iar cealaltă din piatră. Prima, denumită „Cetatea scurtă“, a fost făcută în secolul al XI-lea, potrivit concluziilor autorului cercetării, de „obștile sătești libere ale românilor, cuprinse, foarte probabil, încă de timpuriu într-un cnezat a cărui existență este amintită documentar abia în secolul al XIV-lea“²³. Cetatea și-a încheiat existența pe la mijlocul secolului al XII-lea, „în vremea pătrunderii statului feudal maghiar și a colonizării germane în sudul Transilvaniei“²⁴. Distrugînd cetatea românească și formațiunea statale pe care aceasta o reprezenta, cuceritorul a ridicat, tot la Orlat, pe dealul „La zid“, o cetate din piatră, ca semn al instaurării stăpînirii sale și în această zonă românească din sudul Transilvaniei. Tot așa, cetățile de pe dealul Lempeș și de la Teliu, din Țara Birsei, sînt considerate, cu deplin temei²⁵, a fi cele dintii cetăți din zonă ridicate de populația românească, la începutul secolului al XII-lea, de teama înaintării cuceritorilor unguri. Ele își încetează existența la cumpăna secolelor XII—XIII, odată cu pătrunderea și în această parte sudică din Transilvania a trupelor maghiare și a coloniștilor germani, moment în care sînt îngropate și o serie de tezaure, între care și cel, binecunoscut, de la Streja Cîrțișoara. Pe măsura pătrunderii autorităților maghiare în zonele sudice ale Transilvaniei, comunitățile românești s-au retras mai spre munte unde, pe ambii versanți carpatini, rezistau formațiunile statale românești ale secolului al XIII-lea, consemnate de Diploma cavalerilor ioaniți din 1247. După cum se știe, cercetări relativ recente au stabilit că

voievodatele conduse de Litovoi și Seneslau se întindeau pe ambele laturi ale Carpaților Meridionali, primul în dreapta Oltului, cuprinzând depreșiunea Jiului și Țara Hațegului, iar celălalt în stînga, înglobînd zonele Argeșului, Cîmpulungului, Arefului, Amlașului și Făgărașului²⁶. În cuprinsul statelor românești din secolul al XIII-lea, aceleași cercetări au dovedit că existau *centre* importante, cu cetăți de zid, care apar pentru prima dată în acest secol, cum sînt cele de la Breaza și Sibiel, jud. Sibiu, sau Cetățeni, jud. Argeș, din interiorul voievodatului lui Seneslau. Plină de interes este, de asemenea, constatarea că cetatea de la Sibiel, care constituia centrul Țării Amlașului și cetatea de la Breaza, care reprezenta centrul Țării Făgărașului, ambele alcătuiind, împreună cu cetatea de la Cetățeni, *centre* în cadrul statului condus de Seneslau, sînt orientate, cum era și firesc, nu pentru apărarea Transilvaniei cucerită de unguri, ci împotriva acestora²⁷. Iată o nouă dovadă care ne-a determinat să consemnăm încă o dată rolul de centre ale formațiunilor statale feudale românești pe care l-au avut toate cetățile din secolele VI—XIII de pe teritoriul României. De altminteri, abia dacă mai trebuie amintit faptul că procesul de unificare și de centralizare a formațiunilor statale românești de la sud de Carpați a avut în voievodatul lui Seneslau și în *centrele* din interiorul acestuia leagănul împlinirii depline în prima parte a secolului al XIV-lea, cînd voievodul „din cetatea Argeș“, Basarab, fiul lui Tihomir, își afirmă autoritatea absolută asupra întregului teritoriu românesc dintre Carpați și Dunăre, inclusiv asupra părților de peste munți, deținute anterior și de Seneslau, respectiv Țara Amlașului și Țara Făgărașului. Același proces s-a desfășurat, de altminteri, într-un paralelism perfect, și la est de Carpați, unde voievozii români maramureșeni, cu *centrul* în așezarea fortificată de la Cuhea, văzîndu-și uzurpate drepturile lor străvechi de expansiunea maghiară, au sprijinit direct eforturile voievozilor de la est de munți, contribuind la unificarea și centralizarea formațiunilor statale românești de acolo sub conducerea lui Bogdan. Și după obținerea independenței, statele feudale românești, Țara Românească și Moldova, vor avea *centrele* marcate tot cu cetăți, iar reședința domnitorului va fi multă vreme „cetatea de scaun“. Ca să nu mai vorbim că tradiția cetăților din lemn și pămînt a fost continuată pînă tîrziu în evul mediu, cînd Roman Mușat, Radu cel Frumos sau Ștefan cel Mare, pe lângă cetățile de piatră au folosit și cetăți din lemn și pămînt, atît ca reședințe voievodale cît și pentru concentrarea, instruirea și coordonarea oastei de țară, fapt ce demonstrează continuitatea organizării poporului român pe baza cetăților din lemn și pămînt, începînd din secolul al VI-lea și pînă tîrziu în evul mediu.

- ¹ Lucian Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în *Revista de istorie*, tom. 31, nr. 7, 1978, p. 1178 și urm.; Maria Comșa, *Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în sec. III—V*, în *Muzeul Național, III*, București, 1976, p. 215—220.
- ² P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 20.
- ³ Nicolae Iorga, *Histoire des roumains et de leur civilisation*, București, 1922, p. 27. (Sublinierile îi aparțin lui N. Iorga).
- ⁴ *Idem*, p. 28.
- ⁵ *Ibidem*, p. 34.
- ⁶ *Ibidem*, p. 28.
- ⁷ *Ibidem*, p. 34.
- ⁸ Lucian Chițescu, *loc. cit.*, p. 1183; *Idem*, în *Magazin istoric, anul XIII*, nr. 7 (148), iulie, 1979, p. 23.
- ⁹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 29.
- ¹⁰ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 73.
- ¹¹ Priscus Panites, *Despre soliile romane la cei de alt neam*, în *Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970, p. 261.
- ¹² Boris Grecov, *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947, p. 27.
- ¹³ „Împrumuturile făcute de slavi în limbă n-au făcut decît să nuanțeze, deseori să dubleze, fondul primitiv, care servea la exprimarea ideilor și sentimentelor”. Nicolae Iorga, *Histoire...* p. 29.
- ¹⁴ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în sec. V—XI*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 70; M. Petrescu — Dimbovița, *Cetăți medievale de pămînt pe teritoriul României*, în *Magazin istoric*, XII, nr. 9 (139), sept., 1978, p. 28—29.
- ¹⁵ Maria Comșa, *Reședința unui cnezat românesc din sec. X descoperit la Slon (jud. Prahova)*, în *Sinteză informativă*, Academia de Științe Sociale și Politice, nr. 78, București, 1977, p. 22—23.
- ¹⁶ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 132 și urm.
- ¹⁷ G. B. Feodorov, *Descoperirile din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, VIII, 1, 1957, p. 164.
- ¹⁸ Thomas Năgler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *Studii și comunicări, arheologie-istorie*, Muzeul Brukenthal, vol. 20, Sibiu, 1977, p. 28 și urm.
- ¹⁹ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 48 și urm.
- ²⁰ A. D. Alexandrescu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalismul timpuriu în Țara Birsei*, în *Cumidava*, VII, Brașov, 1973, p. 47 și urm.
- ²¹ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 119 și urm.
- ²² G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1937, p. 95—97.
- ²³ Thomas Năgler, *loc. cit.*, p. 45.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 39.
- ²⁵ A. D. Alexandrescu, *loc. cit.*, p. 47—52.
- ²⁶ Lucian Chițescu, *O formațiune politică românească la sud și nord de Munții Făgăraș, în sec. al XIII-lea*, în *Revista de istorie*, tom. 28, nr. 7, 1975, p. 1033 și urm.
- ²⁷ Thomas Năgler, *loc. cit.*, p. 47.